

94(100)(082)

Г 54

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «КРИВОРІЗЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

GLOBUS

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ З ІСТОРІЇ
ТА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК

ВИПУСК 1 (14)

СЛОВЕНІЯ: ВІД СОЮЗНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДО НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті аналізується вплив внутрішніх та зовнішніх чинників руху Словенії до незалежності.

Ключові слова: референдум, М. Кучан, «десятиденна війна», Брионська декларація

The influence of internal and external factors of movement for Slovenian independence is analyzed in the article

Keywords: referendum, M. Kuchan, "ten-day war", Brion's declaration

Розпад СФРЮ і виникнення на теренах колишньої Югославії незалежних держав було складовою частиною глобальної демократизації Центрально-Східної Європи на межі 1980-1990-х рр. Особливістю югославської федерації того часу стало поєднання відцентрових тенденцій в союзних республіках із загостренням національного питання, оскільки внутрішні адміністративні кордони СФРЮ у більшості випадків не влаштовували політичну еліту новоутворених югослов'янських країн. Наслідком стало тривале сербсько-хорватське протистояння, яке згодом перекинулося на територію Боснії і Герцеговини, збройний конфлікт в Косово, невизначеність правового статусу Македонії на міжнародній арені. З усіх союзних республік найменше проблем у справі здобуття державної незалежності відчула Словенія. Цьому сприяли як внутрішні, так і зовнішні фактори. Саме аналіз їх співвідношення і є метою нашого дослідження.

На момент розпаду федерації Словенія була найбільш розвиненою в економічному плані республікою у складі СФРЮ. Відповідно, словенці вважали себе найбільш близькими до Заходу не тільки за географічними параметрами. Обсяг доходів населення, високорозвинута соціальна сфера і, нарешті, більш високий, у порівнянні з іншими республіками Югославії, рівень життя населення дозволяв їм ідентифікувати себе швидше із західноєвропейською цивілізацією, ніж зі своїми балканськими сусідами. Словенія прагнула стати частиною Західної Європи, і чим швидше, тим краще. Процес деградації соціалістичної системи, криза всіх гілок федеральної влади, загальний стан державних органів, що був близьким до паралічу, лише прискорили давню мрію словенців про відокремлення від СФРЮ.

Високий рівень економічного розвитку Словенії зумовив лідерство республіки в різних галузях внутрішньої і зовнішньої торгівлі. На її долю припадало 17% обсягу ВВП Югославії, 19% промислового і 7%

сільськогосподарського виробництва. Тут вироблялося біля 30% югославських вантажівок, 50% автобусів, 30% холодильників, 40% телевізорів [9, с. 767].

В умовах тотальної кризи федерації представники Словенії наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. проявляли самостійність в усіх державних структурах – в Союзі комуністів Югославії (СКЮ), в Президії СФРЮ, в Союзній Скупщині, в уряді, в керівництві Югославської народної армії (ЮНА). Лідери республіки, спираючись на національну ідею, намагалися згуртувати співвітчизників навколо ідеї відокремлення Словенії від Югославії в будь-яку ціну. В суспільстві поширювалася думка про те, що словенці завжди вели боротьбу за свою самобутність – і в складі Австро-Угорщини і в період наполеонівських воєн. Офіційну Люблянну дратувало постійне, на їхню думку, втручання у внутрішні справи республіки федерального центру. Серби в керівництві СФРЮ, на думку прихильників незалежності, проводили політику великодержавного шовінізму. Проте словенським діячам національнодемократичного руху слід було рахуватися з тим, що в самій республіці до 1990 р. при владі перебували комуністи.

Влада й опозиція в Словенії мали різні погляди щодо темпів і шляхів досягнення незалежності. У травні 1989 р. опозиція у так званій Травневій декларації потребували встановлення незалежної демократичної словенської держави, яка б самостійно вирішувала долю своїх взаємовідносин з югослов'янськими та іншими народами. На зазначені вимоги словенські власті відповіли «Основоположною хартією», де була висловлена ідея реформування югославської федерації. До конкретних кроків щодо зміни становища і ролі Словенії у складі СФРЮ Любляна приступила у вересні 1989 р., коли словенська Скупщина затвердила доповнення до конституції республіки. В них було сформульовано положення про те, що на основі дотримання права на самовизначення, аж до відокремлення, Словенія буде самостійно вирішувати питання про обсяг відрахувань до федеральних фондів. Підкреслювалося, що югославські владні структури не мають права запроваджувати в республіці надзвичайний стан або вдаватися до надзвичайних заходів без дозволу словенського парламенту. Тим самим повноваження центру, який на той час все частіше втручався у внутрішнє життя Словенії, значно обмежувалися [7, с. 73].

Опозиційний рух протягом 1988-1989 рр. трансформувався у створення нових політичних партій. Останні вимагали демократії та більш самостійного статусу Словенії щодо центру. Наприкінці 1989 р. опозиційні партії об'єдналися у передвиборчу коаліцію «Демократична опозиція Словенії» (ДЕМОС). Вона складалася з шести політичних партій. Одні з них спиралися на католицьку традицію (Християнські демократи Словенії, Словенський селянський союз), інші – на загальнодемократичні цінності (Словенський демократичний союз, Ліберальна партія), на ідеї соціальної демократії (Соціал-демократична партія

Словенії), на концепції захисту навколишнього середовища (партія зелених Словенії).

Політичні зміни підтримало й керівництво республіки. Партійні лідери Союзу комуністів Словенії у січні 1990 р. залишило зал засідань Надзвичайного XIV з'їзду СКЮ. Згодом партія словенських комуністів перетворилася в партію демократичних перетворень (ПДП), Соціалістичний союз Трудового народу Словенії – в Соціалістичну партію Словенії, Союз соціалістичної молоді Словенії – в партію Ліберальна демократія Словенії. Не дивлячись на різні ідеологічні платформи, всі політичні партії Словенії своїм пріоритетним завданням вважали досягнення країною незалежності. 23 грудня 1990 р. в республіці був проведений референдум, на якому 88,2% з 93,3% громадян, що мали право голосу, висловилися за відокремлення від СФРЮ. 26 грудня голова Скупщини на спільному засіданні обох палат парламенту проголосив незалежність Словенії [6, с. 11].

Реакція офіційного Белграда була цілком очікуваною. У січні – лютому 1991 р. відбулися три засідання Президії СФРЮ з метою прийняття угод, що передбачали збереження єдиної югославської держави. Проте Словенія разом з Хорватією не збиралися здавати своїх позицій. Для них питання уявлялося вже вирішеним. Єдиною умовою, за якої вони були згодні залишитися у складі Югославії, було створення конфедерації, що являла б собою добровільний союз суверенних держав, об'єднаних єдиним кордоном і спільними економічними інтересами. Всі суб'єкти конфедерації отримали б право на створення власної армії, валюти і дипломатичних представництв в інших країнах. В подальшому Словенія продовжувала висувати нові пропозиції, реалізувати які в рамках функціонування державних структур СФРЮ було практично неможливо. Тим самим Любляна демонструвала своє небажання залишатися у складі федеративної Югославії. Словенія вже прагнула до європейської інтеграції і тягар у вигляді федеративної чи навіть конфедеративної держави лише заважав реалізації її планів.

Запорукою успішного відокремлення Словенії від Югославії був союз з Хорватією, яка б могла відіграти роль буферу для югославської армії у випадку початку воєнних дій. Крім того, Словенія з Хорватією являли собою вагому силу у складі СФРЮ. Сучасні дослідники вважають, що якби Словенська республіка в той час залишилася без хорватської підтримки, то її вихід зі складу СФРЮ був би проблемним [5, с. 424].

Водночас значно посилилася увага, яку приділяли до подій в Югославії в цілому, і у Словенії, зокрема, з боку країн – членів ЄС. Слід зазначити, що позиція європейської спільноти до зазначеного регіону не залишалася незмінною і постійно еволюціонувала в залежності від розвитку подій в СФРЮ. Так, у грудні 1990 р. Рада міністрів закордонних справ країн ЄС прийняла Декларацію

про відносини з Югославією, в якій зазначалося, що збереження цілісності СФРЮ є незаперечною умовою початку переговорів про надання їй статусу асоційованого члена ЄС. Та й 19 червня 1991 р. на Берлінській конференції РБСЕ міністри закордонних справ країн-членів організації висловили свою підтримку демократичному розвитку, єдності і територіальній цілісності Югославії. Проте вже у вересні 1991 р. ЄС було прийнято рішення про скликання Міжнародної комісії по Югославії та про наділення її арбітражними функціями. Очолив її роботу лорд Каррінгтон [1, с. 27].

Поворотним моментом у ставленні Заходу до югославської кризи стала Декларація ЄС від 16 грудня 1991 р. про критерії визнання нових держав у Східній Європі та Радянському Союзі («Брюссельський мінімум»). Нею передбачалася спрощена процедура такого визнання – достатньо було заявити про свою незалежність і надати гарантії про дотримання норм міжнародного права. У прийнятій того ж дня Декларації про Югославію декларувався намір ЄС визнати незалежність югославських республік.

В російській історіографії панує теза про те, що зазначені декларації відіграли заохочувальну роль для республіканських лідерів у справі руйнації югославської федерації. Так, В. Волков вважає, що ці документи пов'язали дезінтеграційні процеси в СФРЮ і СРСР, однак якщо «по відношенню до радянських республік вони носили скоріше заохочувальний, рекомендаційний характер, то по відношенню до югославських республік – імперативний» [3, с.21]. Ще далі у своїх висновках пішов О. Барабанов, який зазначає: «Таким чином, ЄС узурпував права, що належали абсолютно іншим міжнародним організаціям, і перш за все ООН. Відсутність протестів з боку ООН говорила про те, що всесвітня організація прийняла такий стан речей. Внаслідок цього, поперше, значно впав престиж ООН і, по-друге, виник прецедент міжнародного визнання самопроголошених держав «для одних, і відмова у такому визнанні для інших». Тим самим вже у той період запроваджувалися «подвійні стандарти» у розв'язанні конфліктних ситуацій» [1, с. 27].

Дійсно, Євросоюз вжив ряд важливих заходів щодо підтримки тих держав колишньої Югославії, які прагнули здобути незалежність. Але щодо Словенії, то Брюссельська декларація розглядала новостворену країну, яка вже існує не тільки де-факто, але й де-юре. Ще у квітні 1990 р. на парламентських виборах політичний блок ДЕМОС здобув 55% голосів виборців, що дало йому 126 із 140 депутатських мандатів у Скупщині. Першим прем'єр-міністром Словенії став Л. Петерле (СХСД), а першим президентом – комуніст-реформатор М. Кучан, який в ході президентських виборів набрав 59% голосів [8, с. 55].

У березні 1991 р. було накладено мораторій на відправку призовників із Словенії на службу в ЮНА. Визнання Конституційним судом СФРЮ незаконності прийнятих різними словенськими державними органами рішень вже нічого змінити не могло. 5 червня 1991 р. було прийнято 14 законів, що

створили ґрунт для розв'язання економічних і політичних питань, а 25 червня на основі конституційного акту про суверенітет і незалежність Словенія набула суверенітет й юридично. Відповідно до проголошеної Хартії про самостійність і незалежність республіка припиняла діяльність словенських депутатів в Союзному віче Скупщини СФРЮ. Діючий член Президії СФРЮ отримував повноваження представника Республіки [5, с. 427].

В день проголошення незалежності словенське керівництво відповідно до заздалегідь затвердженого плану взяло під свій контроль кордони республіки і повітряний простір, митниці та порти. Зазначена акція була проведена дуже швидко і розглядалася Люблянню як акт «передачі влади». На кордонних переходах з Італією, Австрією та Угорщиною вся югославська атрибутика була замінена словенською. Водночас президент М. Кучан розіслав політичним лідерам всіх країн світу і Генеральному секретарю ООН телеграми, в яких повідомлялося про проголошення Скупщиною Словенії незалежності [4, с. 112].

Офіційний Белград не забарився із відповіддю. Власне кажучи, військове керівництво СФРЮ заздалегідь готувалося до відокремлення Словенії. В югославському генштабі був розроблений варіант воєнного плану в разі активізації «словенського сепаратизму». Він включав в себе необхідність закриття кордонів з Італією і Австрією та захист цілісності федерації. Слід зазначити, що територія Словенії має ряд особливостей. В першу чергу, це важкодоступні гори, вкриті лісами. Це було серйозною перешкодою для ефективного використання бронетехніки ЮНА, обмежувало свободу маневру і руху. Водночас гориста місцевість створювала сприятливі умови для ведення словенцями партизанських дій.

На момент початку збройного конфлікту словенські сили територіальної оборони (ТО) нараховували 36 тис. чол., що мали у своєму розпорядженні лише легку піхотну зброю. На озброєнні національної гвардії Словенії малося протитанкове й артилерійське озброєння. Поліцейські сили нараховували 7 тис. чол. Міністром оборони Словенської республіки був призначений Я. Янша – видатний вчений, автор теоретичних робіт про роль збройних сил в історії Європи.

27 червня 1991 р. до кордонів Словенії були перекинуті танкові підрозділи ЮНА. Так почалася «десятиденна війна», що тривала з 7 червня по 3 липня 1991 р. Вже в перший день війни югославські частини оперативного застосування і підрозділи ЮНА зі складу 14-го і 31-го армійських корпусів несподівано зустріли сильний і організований опір сил ТО. За деякими даними, словенці заздалегідь отримали інформацію про те, де і коли буде здійснюватися просування колон ЮНА, і, використавши дані про плани югославського генерального штабу, підготувалися до ефективної оборони. Російський дослідник О. Валецький прямо вказує: «Югославську війну безсумнівно вирішила зрада військово-політичної верхівки Югославії» [2, с. 5].

Особливо невдало для Белграда відбувалося просування федеральних танкових колон до кордонів Австрії, де на всьому шляху руху частин ЮНА будувалися барикади, застосовувалося блокування місць постійної дислокації югославських військ, мінування під'їзних шляхів. Від армійських містечок відмикали подачу води та електроенергії. В результаті воєнних дій на території Словенії загинуло 44 військових ЮНА. Словенські підрозділи втратили трьох чоловік, ще 66 були поранені. На думку словенських істориків і політиків, «десятиденну війну» не можна називати громадянською, оскільки це не була війна одного народу, а інтервенція, спрямована на придушення прагнення до свободи і демократії [5, с. 431].

В обставинці засудження дій ЮНА суспільно-політичними силами в самій Югославії, вимог міжнародних спостерігачів припинити пролиття крові, перспектива подальшої ескалації збройного конфлікту в федеральних органах не здобула підтримки. Надвечір 3 липня 1991 р. югославським генштабом був відданий наказ про відведення військ в місця їх постійного перебування. Наступного дня активні бойові дії в Словенії були припинені.

7 липня 1991 р. на острові Бріоні відбулася зустріч представників ЄС, керівництва Словенії і Хорватії, членів Президії СФРЮ, Голови Союзного Виконавчого Віча, міністра внутрішніх справ і Союзного секретаря по обороні. Наслідком стало прийняття «Бріонської декларації», спрямованої на розв'язання югославської кризи. Сторони погодилися запровадити тримісячний мораторій на реалізацію рішення щодо виходу Словенії зі складу СФРЮ. Контроль над державним кордоном фактично перейшов до рук словенців. В ході переговорів були досягнуті домовленості про припинення вогню. 12 липня Президія СФРЮ схвалила Бріонську декларацію, а 18 липня на своєму засіданні прийняла рішення про виведення частин ЮНА зі Словенії протягом трьох місяців. 29 липня зазначене рішення почало реалізовуватися. Таким чином, Белградом дефакто була визнана незалежність Словенії.

Отже, поява на політичній карті світу незалежної Словенської Республіки стало закономірним результатом кризи югославського федералізму та втрати СКЮ ролі провідної сили в СФРЮ. Боротьба словенців за суверенність своєї батьківщини відбувалася в доволі сприятливих зовнішніх умовах. Принаймні, порубіжні із Словенією держави – Італія, Австрія, Угорщина – хотіли бачити на своїх кордонах стабільну у політичному плані й процвітаючу країну. Пізніше відповідну позицію зайняв і ЄС. Проте перебільшувати роль зовнішнього фактору у справі здобуття Словенією незалежності не варто. Адже згадана вище Брюссельська декларація побачила світ майже через п'ять місяців після оприлюднення Хартії про незалежність Словенії. Та й зустріч на о. Бріоні стала можливою лише після того, як словенці продемонстрували свою незламність у боротьбі проти сил ЮНА. За таких умов незалежність Словенської Республіки є вибором самого словенського народу.

Література

1. Барабанов О.А. Европейское сообщество и югославский кризис в конце 1990-1993 гг. *Омский научный вестник*. 2013. №2. С.26-30
2. Валецкий О.В. Югославская война. 1991-1995. М., 2008. 216 с.
3. Волков В.К. «Новый мировой порядок» и балканский кризис 90-х. *Волков В.К. Новая и новейшая история*. 2002. №2. С.11-50
4. Гуськова Е.Ю. История югославского кризиса (1990-2000). М., 2001. 720 с.
5. Кирилина Л., Пилько Н., Чуркина И., История Словении. СПб., 2011. 480 с.
6. Пономарева Е.Г. Новые государства на Балканах. М., 2010. 252 с.
7. Словения. Путь к самостоятельности. Документы. М., 2001. 566 с.
8. Юго-Вост. Европа в эпоху кардин. перемен. Под ред. А. Язьковой. М., 2007. 362 с.
9. Югославия в XX в.: Очерки полит. истор. Отв. ред. К.В. Никифоров. М., 2011.- 888 с.

УДК 94(477)

В. Яшин доцент, кандидат
історичних наук

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ В КРИВОМУ РОЗІ: СПОГАДИ ПО СВІЖИХ СЛІДАХ

Стаття являє собою спогади учасника Робочої групи з декомунізації на Криворіжжі

Ключові слова: декомунізація.

The article is a reminiscence by the Working Group participant on decommunisation Kryvyi

Rih

.Keywords: de-communization

9 квітня 2015 року Верховною Радою були ухвалені й через 12 днів. 21 квітня набули чинності законодавчі акти, що згодом набули загальної назви «закони про декомунізацію». Це чотири закони: «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (закон № 314VIII); «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945» (закон № 315-VIII); «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (закон № 316-VIII) та «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (закон № 317VIII)¹.

¹ Далі в цьому тексті – закони про декомунізацію.